

ANTICHITATEA

1. PREISTORIA ȘI LIMBAJUL

1. *O problemă nonlingvistică.* Încă de la primul său statut (1866), Societatea de lingvistică din Paris stipula că nu va accepta „nici o comunicare privind [...] originea limbajului“. J. Vendryes, în istoricul societății¹, constată că această interdicție n-a fost ridicată niciodată (chiar dacă nu mai figurează în statutul din 1878)². Motivul original al interdicției era, după Vendryes „dorința de a se pune în gardă împotriva discuțiilor pasionate, incompatibile cu obiectivitatea științei“³.

Dar motive propriu-zis lingvistice s-au adăugat ulterior acestuia; și Vendryes însuși, în *Le langage* (p. 6-7), face inventarul argumentelor care arată că nu e nimic de sperat nici de la studiul limbilor vechi, nici de la acela al „limbilor sălbaticilor“, nici de la acela al limbajului copiilor pentru a rezolva problema originii limbajului. Această problemă, adaugă el (p. 6), nu este o problemă a lingvisticii. El o va repeta douăzeci și cinci de ani mai târziu, în recenzia la cartea lui Révész (p. 7). Și Tovar, în articolul său *Linguistics and Prehistory*, adoptă aceeași poziție: „Din punctul de vedere al lingvistului, contemplarea mileniilor preistoriei face să apară insolubilă problema originii limbajului“ (p. 349).

Cei doi lingviști sunt de acord cu plasarea acestei probleme în competența psihologului și a sociologului⁴, a psihologului sau filozofului⁵. Întreaga lingvistică actuală acceptă să profesează acest fel de a vedea lucrurile. Când Vendryes, vorbind de interdicția pronunțată de Societatea de Lingvistică, adaugă: „Am putea fi mai puțin severi astăzi; *deși motivele care justifică [această] interdicție n-au încetat de a fi valabile*, spirite bune consideră astăzi

¹ Cf. *Orbis*, p. 13. V. referințele complete la bibliografia capitolului, p. 528.

² Cf. J. PERROT, *B.S.L.*, t. 59, f. 2, p. 20.

³ *Ibid.*, p. 13.

⁴ VENDRYES, rec. la Révész, p. 6.

⁵ TOVAR, p. 348.

ca posibil să se conceapă în mod rațional condițiile în care limbajul uman a putut să se nască și să se dezvolte“, se observă clar, prin însăși restricția formulată, că el atribuie altor științe decât aceleia proprii cercetarea acelor condiții.

Acestea fiind stabilite, și admise fără rezerve, ne-am putea gândi că, dacă originea limbajului nu e o problemă de lingvistică, istoria speculațiilor și cercetărilor cu privire la această origine trebuie să ocupe un loc într-o istorie a lingvisticii. Mai întâi, pentru că adesea lingviști *avant la lettre* s-au ocupat cu astfel de speculații, amestecate cu preocupările lor curat lingvistice. Apoi, pentru că preistoria este o perioadă în care limbajul a existat și pentru că e firesc a face bilanțul a ceea ce se crede știut sau se poate prezuma cu privire la acea perioadă. Sunt aici, de altfel, două domenii istorice foarte clar separate: ceea ce s-a imaginat în diferite epoci despre originea limbajului și-ar avea locul mai curând în istoria fiecărei epoci înseși (aceasta ar fi poate un soi de psihanaliză ideologică a epocii, prin mitologiile ei lingvistice); pe când ceea ce se poate propune cu privire la limbaj în vremurile preistorice, în lumina rezultatelor dobândite actualmente de științele competente, ar trebui să fie singurul lucru care să figureze aici, dar cele două genuri de cercetări sunt prea strâns legate prin obiectul comun, pentru a avea vreun avantaj separarea lor.

2. *Teoriile asupra originii.* Nu există o lucrare adusă la zi asupra acestei chestiuni. *L'histoire du langage* de M. Pei, în primele ei două capitole (p. 7-26), nu evocă în această privință decât generalități de mult învechite în momentul respectiv. Singura lucrare notorie este aceea a lui Révész, *Origine et préhistoire du langage*; dar aceasta este mai curând un catalog al teoriilor asupra limbajului, un gen de bibliografie critică, încă utilă ca atare, decât un studiu modern. Cartea este elaborată pe baza unei psihologii, a unei sociologii și a unei etnologii din anii 1900-1930, în ceea ce ele aveau poate mai perisabil. Cât despre documentarea ei lingvistică, aceasta este dispartă, și interpretarea totdeauna vetustă. Trubețkoi nu apare aici decât cu ocazia unui contrasens (p. 113), iar Saussure, în legătură cu onomatopeea (p. 46). Herder sau Schlegel sau Goethe, Humboldt sau Renan cântăresc mai mult în gândirea autorului decât lingviști mai recenți ca Jespersen, Schuchardt sau Gardiner, utilizați de altfel numai pentru împrumuturi de detaliu. Datorită lui Révész se vor putea cunoaște oricând vechile ipoteze, din Antichitatea cea mai îndepărtată până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Tezele biologice stabileau că limbajul s-a născut lent din evoluția mișcărilor și a sunetelor în mod spontan expresive (*pooh-pooh theory*) ale emoțiilor la animal și la om; sau că e produsul imitării strigătelor și zgomotelor naturale (*bow-wow theory*). Tezele antropologice erau mai diverse: originea limbajului era atribuită fie corelațiilor simbolice

dintre valoarea impresivă a unei producții sonore și sensul ei (*ding-dong theory*), fie emisiunilor sonore care însoțeau efortul muscular (*yo-he-ho theory*), fie dezvoltării primei gânguriri infantile, fie dezvoltării din cântec sau chiar din gesturile expresive. Unele teze au încercat să se sprijine pe achiziționarea limbajului de către copil, sau pe formele lingvistice observate la popoarele primitive, sau pe patologia limbajului. Tezele pur filozofice au susținut fie că limbajul este înăscut, fie că este achiziționat, fie că a rezultat dintr-o invenție voluntară dar fortuită, fie dintr-o descoperire nu mai puțin accidentală. Tezele teologice admiteau că limbajul este un dar din partea divinității. Révész nu examinează niciodată aceste ipoteze din punctul de vedere al compatibilității lor eventuale cu cuceririle lingvistice cele mai sigure ale vremii lui, pe care le ignoră. Atitudinea lui e un amestec de compilație critică și de disertație școlastică, copilărească uneori, adesea dezarmantă. În pofida a ceea ce el știe despre extraordinara deformare lingvistică suportată de onomatopee, el scrie că „dacă sunete animale au jucat un rol în formarea limbajului, ar trebui să ne așteptăm să găsim cuvinte asemănătoare cu unele din aceste sunete, mai ales în limbile primitive“ (n. 3, p. 38).

Pentru el animalele nu sunt dotate cu limbaj, pare-se, pentru că sunetele pe care acestea le emit nu pot fi transcrise în alfabetele noastre: „consoanele și vocalele [producțiilor lor fonice] nu sunt ale noastre.“ (p. 39).

Și, la urma urmelor, existența limbajului se explică în ochii lui printr-o virtute langajieră, ca proprietățile opiului prin virtutea lui dormitivă: „Copiii sunt copii de oameni – scrie el – pregătiți prin ereditate să vorbească și dotați cu un *simț intim* al limbajului“ (p. 71 și urm.).

Teza proprie lui Révész, care se sprijină pe o remaniere a teoriei funcțiilor diferențiate ale limbajului, expusă de Karl Bühler, nu e decât demonstrația laborioasă a unei evidențe admise în mod implicit de toată lumea: limbajul porcede de „la tendința fundamentală și înăscută, observată la toate ființele care trăiesc în comunitate, de a se apropia, de a simpatiza, de a lucra împreună, de a se înțelege reciproc“ (p. 92).

Evidență care, de altfel – și aceasta este esențial – nu ajută deloc la reconstituirea cauzelor și modalităților de evoluție a tuturor formelor specifice de contact și de comunicare: aceeași teorie de pornire explică și frecarea antenelor la furnici, țărâitul zborurilor de coșăși, behăitul turmelor, mormăitul gorilelor și poezia lui Paul Eluard, dar nu și punctul de sosire al fiecăruia dintre aceste tipuri atât de diferite de „contact“. Recenziile pe care le-au dat Vendryes, în *B.S.L.*, și Taylor, în *Word*, pe marginea cărții lui Révész sunt prea generoase.

Insuficiențele lui Révész arată îndeajuns pericolele oricărei cercetări pluridisciplinare asupra originii limbajului, pentru a justifica atitudinea negativă a lingvisticii. Nu e totuși posibil să ne mulțumim în această privință cu tautologiile repetate de la Goethe la Renan, de la Humboldt la Mauthner, de la Vendryes la Révész și Tovar, după care limbajul și omul au apărut împreună. Leroi-Gourhan a înțeles bine că asta ar însemna pur și simplu laicizarea prin decret a vechii teorii teologice, și, mai mult, a da omului două definiții, una pur zoologică, prin care el e inserat la locul său în clasificarea mamiferelor, cealaltă, antropologică, definindu-l printr-un caracter nonbiologic, exterior acestei clasificări; rămâne a se demonstra coincidența celor două definiții. Dacă, prin ipoteză, se admite că orice animal care vorbește este un om, și că orice om este un animal care vorbește, atunci nu s-a explicat nimic.

Se poate accepta că științe diferite, la data actuală, permit să se reflecteze la originea limbajului într-un mod mai precis și mai puțin peremptoriu totuși, cum n-o făcuse Révész cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Chiar dacă demersurile psihanalitice ale autorului nu conving, *Le non et le oui* de René A. Spitz ilustrează un stadiu al cercetării la nivelul cunoștințelor actuale. În domeniul psihologiei animale suntem departe chiar și astăzi de banalitățile cu care se mai mulțumea Révész: lucrările lui von Frisch asupra albinelor (de care Révész se debarasa în mod foarte superficial), acelea ale lui Philippe Gramet asupra funcțiunilor vocii la corbi, acelea ale lui Rémy Chauvin asupra comportamentelor simbolice la animale, de exemplu, merită numai ele singure mai multă atenție decât tot ce s-a scris pe această temă timp de milenii. Nu că interpretarea faptelor ar fi în mod imediat rentabilă în problema originii limbajului: se va vedea, în reflexiile lui Haldane relative la von Frisch, apărând o sugestie cu privire la rit ca etapă intermediară între comunicarea animală și limbajul uman; sau, în discuția lui Benveniste, o argumentație care menține totalmente despărțirea între acești doi termeni. Oricum, problema este profund întinerită în tratamentul ei grație unor astfel de lucrări, chiar dacă soluția pare încă mai îndepărtată, sau mai puțin accesibilă decât înainte.

3. *De la lingvistică la preistorie.* – Paralel cu aceste cercetări mai ales filozofice, lingvistica n-a renunțat niciodată să urce cât mai departe, pe cât posibil, în preistorie, grație propriilor ei metode¹. Lingvistica istorică, cu ajutorul procedeelelor tot mai riguroase ale reconstrucției, poate reconstitui stadii de limbă care urcă mult mai departe în trecut decât primele texte scrise.

¹ Cf. articolul lui TOVAR, în *Word*.

Astfel că reconstrucțiile indo-europenei comune (i.-e.) dau, pentru mileniul al III-lea în. d. Hr., stadiul ipotetic, dar tot mai verosimil, al unei limbi necunoscute, atestată sub forme evolute (sanskrită vedică, greacă homerică etc.) abia în preajma mileniului I în. d. Hr. Dat fiind că lingvistica istorică s-a născut înaintea cercetării preistorice, pe la 1816-1820, într-o epocă în care o cronologie universală de esență teologică făcea ca umanitatea să fi apărut cam în mileniul al IV-lea în. d. Hr., această urcare spre mileniul al III-lea dădea lingviștilor de-atunci impresia de a fi foarte aproape chiar de originea limbajului. Bopp și-a dat osteneala să renunțe formal la ideea că rădăcinile i.-e. pe care le extrăgea din sanskrită nu erau forme vecine cu originea, dacă ele nu le reprezentau chiar pe cele de la origine. Dar un savant atât de pozitiv, atât de modern ca Whitney, în 1876, rezistă foarte greu la această tentație. (Să nu uităm că ideile lui Boucher de Perthes încep să capete adeviziunea lumii savante abia pe la 1863-1864).

„Descoperiri recente, scrie prudent Whitney, ne arată că vechimea rasei umane pe pământ trebuie să fie mult mai mare decât s-a presupus în general. Perspective de mare interes s-au deschis aici, asupra cărora putem numai arunca o privire; dar scurtimea relativă a perioadei acoperite de urme umane trebuie să ne facă modești în privința pretenției de a putea înțelege vreodată o mulțime de lucruri în legătură cu primele începuturi, originea îndepărtată a raselor.”¹

El scrie totuși puțin mai departe: „Dacă rădăcinile particulare [i.-e.] la care ne conduce analiza noastră nu sunt în toate cazurile produsele primelor tentative ale strămoșilor noștri în direcția articulării, sunt oricum *de aceeași specie cu ele*, și reprezintă pentru noi etapa inițială a limbajului”². Sau și: „Că prin acele rădăcini ne apropiem foarte mult, *chiar dacă nu-l atingem deloc*, de începutul limbajului, faptul ne este dovedit de alte considerații [asupra inflexiunilor]”³.

Chiar Tovar, în 1954, nu pare integral detașat de aceste miraje când își încheie astfel, într-o manieră cel puțin ambiguă, articolul: „În rezumat, în măsura în care lingvistica ne permite să sondăm profunzimile spiritului uman, ea ne permite să și urcăm pe firul preistoriei până la atingerea originilor omului însuși”⁴.

În realitate, ca instrument de penetrare în preistorie, lingvistica poate numai să-și propună a-i explora franjele, cu scopul de a „arunca puțină lumină asupra părților din preistorie, pentru care textele sunt rare, obscure sau cu totul absente”⁵.

¹ *Language...*, p. 205.

² *Op. cit.*, p. 263.

³ *Op. cit.*, p. 265.

⁴ *Op. cit.*, p. 347.

⁵ TOVAR, *op. cit.*, p. 336.

Adesea lingvistica nu se poate lumina decât pe sine însăși. Într-adevăr, după observația lui Bloomfield, se întâmplă des ca reconstrucțiile lingvistice relative la o perioadă ante-istorică să nu poată fi legate nici de vestigii arheologice, nici de vestigii antropologice. În privința i.-e., nu se știe în mod veritabil nici unde, nici de cine a fost vorbită limba reconstruită¹. Tentația de localizare a leagănului popoarelor care au vorbit i.-e. comună (grație rădăcinilor comune, în cele mai vechi limbi care au rezultat din ea, pentru a desemna realități vegetale, animale sau sociale) rămân mereu conjecturi, și fragile: suntem departe astăzi de siguranța cu care Adolphe Pictet reconstitua, acum o sută de ani, civilizația arienilor primitivi (siguranță deja temperată în recenzia pe care Saussure o dădea în 1878 celei de a doua ediții a lucrării lui). Se va vedea, în articolul Jacquelinei Manessy privind *La civilisation védique d'après le Rig Veda*, sau în lucrarea lui Stuart Piggott, cât de mici pot fi punctele de sprijin solide pentru astfel de cercetări. Foarte rare sunt cazurile analoage aceleia citat de Emmanuel Laroche pentru limbile hitite, în care se pot pune în corelație anumite obiecte găsite prin săpături cu hieroglifele cu desen recognoscibil referitoare la acele obiecte înseși².

Redusă la proporțiile ei juste, lingvistica preistorică nu încetează de a ființa dintr-un astfel de motiv. Pentru Europa Occidentală, de exemplu, ea constă (pe lângă perfecționarea reconstrucțiilor i.-e. și tot ceea ce se poate deduce de aici) din considerarea stocului actual de toponime, oronime, hidronime și chiar antroponime, apoi în extragerea a tot ceea ce poate fi atribuit cu siguranță etimologiilor din limbi istorice atestate: latină, greacă etc. Întreaga problemă este apoi de a lucra pe „reziduuul toponimic care scapă oricărei explicații printr-o limbă cunoscută”³.

Ipoteza este că toponimele trebuie să ascundă un număr de „fosile” lingvistice⁴, căci observația dovedește că ocupanții succesivi ai unui teritoriu adoptă adesea numele de locuri deja folosite la sosirea lor. Pe această bază se poate fonda⁵ cercetarea urmelor zise preceltice (ibere, ligure etc.) sau chiar preindo-europene. Validitatea acestui din urmă termen este încă discutată: dacă Fouché (1938) și Rostaing (1950) îl apără, Lebel rămâne foarte prudent în teza sa (1949), până la a afirma că *pre-galic* e chiar un termen riscat,

¹ BLOOMFIELD, *Language*, p. 319.

² Cf. art. său, p. 69.

³ ROSTAING, *Noms...*, p. 25.

⁴ *Ibid.*, p. 6.

⁵ *Ibid.*, p. 112.

CUPRINS

Notă asupra versiunii române V

Partea I

Istoria lingvisticii de la origini până în secolul al xx-lea 1

Introducere 3

Capitolul întâi

ANTICHITATEA 15

1. Preistoria și limbajul 15

1. O problemă nonlingvistică 15; 2. Teoriile asupra originii 16;
3. De la lingvistică la preistorie 18; 4. De la preistorie la lingvistică 22

2. Egiptenii 25

1. Lipsa de lucrări istorice 25; 2. Documentele, faptele 26;
3. Scrierea ca analiză lingvistică 27; 4. Analiza lingvistică a hieroglifelor 29; 5. Se poate vorbi de analiza celei de a doua articulații? 31; 6. Reflecția asupra limbajului 35

3. Sumerienii și akkadienii 35

1. Absența lucrărilor 35; 2. Nașterea unei filologii 35;
3. Nașterea unei lexicografii 36; 4. Analiza primei articulații 37;
5. Analiza fonetică 38; 6. Spre o conștiință a celei de a doua articulații? 40; 7. Mit și reflexie lingvistică 41

4. China antică 42

1. Originile 42; 2. O cale distinctă 42; 3. Speculații lingvistice 44

5. Hindușii 45

1. Primii lingviști 45; 2. O fonetică magico-religioasă 46;
3. Conștiința celei de-a doua articulații 47; 4. Analiza gramatică 49; 5. Lingvistica indiană 49

6. Fenicienii 51

1. Inventatorii alfabetului 51; 2. Analiza celei de-a doua articulații? 52; 3. Ordinea literelor are un sens? 56; 4. Caractere istorice ale invenției feniciene 56

7. Evreii	58
1. Curiozitatea lingvistică la evrei 58; 2. Câteva observații lingvistice 58; 3. Un mit banal, un mit grandios 59	
8. Grecii	59
1. O situație nouă 59; 2. Descrierea celei de-a doua articulări 62; 3. Prima articulare 63; 4. Descrierea limbilor 64; 5. Probleme istorice 64; 6. Probleme teoretice 65	
9. Romanii	66
1. Elevi ai grecilor 66; 2. A doua articulare? 66; 3. Varro 67; 4. Descrierea limbilor 68; 5. Limbile și istoria 68; 6. Teorii lingvistice 69	
<i>Capitolul al doilea</i>	
EVUL MEDIU (SEC. AL IV-LEA - AL XIV-LEA)	71
1. A doua articulare 71; 2. Prima articulare 74; 3. Descrierea limbilor 76; 4. Limbile și istoria 76; 5. Teoriile lingvistice 78	
<i>Capitolul al treilea</i>	
EPOCA MODERNĂ	81
1. Umanismul și Renașterea (sec. al xv-lea – al xvi-lea)	81
1. A doua articulare 81; 2. Prima articulare 83; 3. Descrierea limbilor 84; 4. Puncte de vedere istorice 84; 5. Teorii lingvistice 86	
2. Secolul al xvii-lea	87
1. A doua articulare 87; 2. Prima articulare 88; 3. Descrierea limbilor 91; 4. Istoria limbilor 91; 5. Probleme generale 92	
3. G.-B. Vico	93
1. 1668 - 1744 93; 2. Vico și limbajul 94; 3. Vico și limba 96; 4. Vico - lingvist? 96	
4. Secolul al xviii-lea	98
1. Cercetarea fonetică 98; 2. Gramatica 99; 3. Descrierea limbilor 100; 4. Atitudinea istorică 100; 5. Teoriile limbajului 103	
<i>Capitolul al patrulea</i>	
SECOLUL AL XIX-LEA	105
1. Cotitura sanskritei	105
1. Fonetică și sanskrită 105; 2. Gramatică și sanscrită 106; 3. Descrierea limbilor 107; 4. «Descoperire» a sanskritei? 107; 5. Descoperire a comparatismului? 109; 6. Clasificarea limbilor 110	

2. Rasmus Rask	112
1. Problema Rask 112; 2. Un pionier necunoscut? 112;	
3. Gramatica comparată 113; 4. Cine este Rask? 114	
3. Franz Bopp (1791-1867).....	116
1. Climatul epocii 116; 2. Fondatorul gramaticii comparate 117;	
3. Teoria lui Bopp 119	
4. Lingvistica după Franz Bopp	122
1. Lingvistică istorică sau gramatică comparată 122; 2. O epocă	
comparatistă pură? 122; 3. De la Bopp la Zeuss 125; 4. Tăcerea	
francezilor 126; 4. Raynouard 127	
5. Wilhelm von Humboldt	128
1. 1767 - 1835 128; 2. Opera 129; 3. Influența lui 129; 4. Temele	
humboldtiene 130	
6. Schleicher (1821-1867)	133
1. Locul său în lingvistica secolului al XIX-lea 133;	
2. Opera 133; Schleicher - comparatist 134; 4. Lingvistica	
generală a lui Schleicher 135; 5. Lecția lui Schleicher 136	
7. Lingvistică și fonetică.....	137
1. Naștere sau întâlnire? 137; 2. Fonetica și sanskrita 138;	
3. Fonetica și științele secolului al XIX-lea 139; 4. Spre	
fonologie 139	
8. Neogramaticii	140
1. Anecdota 140; 2. Istoria 141; 3. Oamenii și operele 143;	
4. Legile fonetice 144; 5. Istoricismul 144; 6. Psihologismul 145	

Capitolul al cincilea

SPRE LINGVISTICA SECOLULUI AL XX-LEA	147
1. Continuitate și ruptură 147; 2. Continuitate 148;	
3. Saussure 149; 4. Baudouin de Courtenay 150; 5.	
Whitney 151	

Partea a II-a

Istoria lingvisticii din secolul al xx-lea	153
Introducere	155
WILLIAM DWIGHT WHITNEY	161
JAN IGNACY BAUDOIN DE COURTENAY	169
FERDINAND DE SAUSSURE.....	177
ANTOINE MEILLET	191
OTTO JESPERSEN	199
EDWARD SAPIR	207

NIKOLAI SERGHEEVICI TRUBETKOI	217
LEONARD BLOOMFIELD	227
LOUIS HJELMSLEV	237
ROMAN JAKOBSON	245
ANDRÉ MARTINET	257
ZELLIG SABBETAI HARRIS	267
NOAM CHOMSKY	281
<i>Concluzie</i>	
MARXISM ȘI LINGVISTICĂ.....	305
 Bibliografie	
<i>Partea I</i> – Istoria lingvisticii până în secolul al XX-lea	323
<i>Partea a II-a</i> – Istoria lingvisticii în secolul al XX-lea	333
 Postfață	343

Tipărit la
Atelierele Tipografice
METROPOL